

ТЕМА

ПОДЕЛА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ
БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ТАЈНЕ

Пише Милена МИЛЕТИЋ

НА ДЕОБИ

Процес дељења архивске грађе заостале иза бивше Југославије одвија се већ годинама и трајаће још дуго. Вредност те заоставштине је огромна, и за историју и за свакодневни живот појединаца. Захтева пажљив однос, како оних код којих се већ налази, тако и оних који ће добити оно на шта, по принципима архивистике и Споразуму о сукцесији, имају право. Ако ни због чега другог, а оно због тога што ће само пажљив однос олакшати врхунским истраживачима да брже открију тајне бивше земље и распада у коме је завршила, те непристрасним делима обезбедити њеним народима боље односе у будућности.

Да су апсурд и тегибан компромис чести пратиоци сваког развода, зна већина нас. Слично је и с државним „разводима“, посебно када нерашчишћени односи и „замерке“ имају високу цену у многим људским животима. У случају бивше Југославије, чија се имовина већ годинама дели, то важи и за архивску грађу нагомилану у оних седамдесетак година њеног постојања. Недавна вест да је СОА, обавештајно безбедносна агенција Хрватске, предала Државном архиву те земље своју архиву насталу у периоду од 1937. до 1990. године, поново је отворила питање архива тајних служби у целом региону. Јер, Србији се свако мало, већ годинама уназад испоставља захтев за отварањем архива тајних служби, како од САД и ЕУ, тако и прошле године директно од Немачке и Аустрије.

Почетком године, и Словенија се огласила тим поводом. Апсурд је, наиме, у томе што управо истраживачи Државног архива Словеније већ годинама, на основу Споразума о сукцесији имовине бивше Југославије, који предвиђа и потраживање докумената из архивских фондова, прегледају благо Војног архива, а од 2014. године и документа Војнобезбедносне агенције. Копирају их, и имају приступ свему што се на њих односи.

Разуме се, они који већ годинама прате процес наслеђивања, морали су се запитати шта то „гађају“ захтеви тих земаља – да ли заиста фондове тајних служби, личне досијее (чије се отварање у свим транзиционим земљама показало као питање с последицама, па отуд Србија још увек није донела став о томе), или нешто треће, што с архивама нема никакве везе. Шта год, јасно је да кад се имовина дели, све је важно, па и милиони прашњавих, често искрзаних страница, у којима је прошлост једне помало утопијске државе, сви њени успеси и посрнућа, све до потапања. Ко не разуме осетљивост и важност тог процеса нека се само сети некретнина које су многе фирме имале у свим републикама, „девизног питања“ које је потресало Југославију и нерешених финансијских проблема, а, на крају, и онога што све мучи – ко је најодговорнији за крвави разлаз.

ДОГОВОР ЗА МИЛИОНЕ СТРАНИЦА КУЛТУРНОГ БЛАГА

Да се разговара о сукцесији „Државне архиве СФРЈ“, на особит начин, већ годинама, потврђује Миладин Милошевић, директор Архива Југославије, и шеф Међуресурске радне групе за сукцесију архивске грађе, човек који се већ много година носи с тим питањем: „Процес траје још од 2004. године када је Споразум о сукцесији ступио на снагу“.

Дакле, кад су ратови окончани и наступило време да се иде даље, све бивше чланице некадашње Југославије селе су за сто зарад веома важног посла. За седамдесетак година колико је држава постојала, настала је заједничка имовина коју је требало поделити. Тако је, под покровитељством Међународне конференције о бившој СФРЈ, а на основу

Архив Југославије

Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1022 из 1995. године, настао Споразум о сукцесији, који је потписан 29. јуна 2001. у Бечу. Споразум је обухватио финансије, покретну и непокретну имовину, дипломатска представништва, пензије, „разна права и обавезе“ како је то наведено, приватну својину. Анекс Д тог споразума обухватио је и архиве некадашње заједничке државе. У годинама које су уследиле, тадашња Савезна Република Југославија, правна наследница СФРЈ, донела је и Закон о *пошврђивању Споразума*. Од тог часа, све што је у деобној маси постало је предмет бројних преговора, разговора, па и архиви. Анекс Д је у 12 чланова одредио шта ће се све делити, принципе деобе, али и рок који се односи на деобну масу. Формирана је и Међуресурска радна група за спровођење тог споразума. И Министарство одбране Србије је основало своју радну групу задужену за испуњавање обавеза преузетих Споразумом.

Но, шта је, од милиона страница архивске грађе, предмет наслеђивања и који су архиви обухваћени тим поступком?

То што се у Споразуму помиње као „Државна архива Југославије“ заправо јесу папири, филмска, аудио и видео грађа, компјутеризовани записи, архивски фондови појединих република измештених из њих и слично. Како каже члан 1. Анекса Д Споразума, све што је настало од 1. децембра 1918, када је формирана Краљевина СХС, до 30. јуна 1991,

када је Југославија дефинитивно престала да постоји. Све остало, разни републички архиви настајали у самим републикама, почев од организација Савеза комуниста, фондови републичких служби државне безбедности (за сада)..., се не деле.

Када говоримо о Србији, реч је о фондовима Архива Југославије, Војног архива, архивске грађе некадашњег Савезног СУП-а, која је после распада остала у нашем Министарству унутрашњих послова, затим Дипломатског архива Министарства спољних послова и архива Народне банке Југославије. Процес је реципрочан, па ће бити занимљиво видети једног дана шта садрже, рецимо, документи заостали иза ЈНА током њеног повлачења из бивших република.

Грађа богата, нема шта. Што каже Миладин Милошевић, само за установу којом руководи, Архив Југославије, то значи милионе и милионе страница веома вредних докумената. Јер, само Архив има више од шест стотина фондова и збирки. И сви остали архиви на тој листи за сукцесију веома су богати значајним документима. Војни архив,

И док су обични грађани или политичари најчешће заинтригирани оним што се налази у документима тајних служби или Дипломатског архива, ваља знати да за историјску науку у тим фондовима постоји читав низ изузетно битних тема за истраживање, попут економских, војно-економских, финансијских, културних, социолошких... Таква грађа ће несумњиво допринети и решавању недоумица око економских узрока распада бивше земље.

безбедности или полиције, али и документе старе Савезне државне безбедности. Шта се све ту налазило не знамо, јер МУП Србије (као ни дипломате) није одговорио на питања „Одбране“. Миладин Милошевић подсећа да је том приликом страдало и неколико фондова Архива Југославије који су се налазили у поменутој згради: „Реч је о пет фондова, насталих радом савезних савета за друштвена питања, привредни развој и економску политику, међународне односе, затим Фонда солидарности с несврстаним и суседним земљама, као и део Авио-сервиса савезних органа“.

Дакле, барем кад је реч о ономе што је преостало у Србији, све ће бивше републике и њихови истраживачи у наредним годинама добити копије изузетно вредних и занимљивих докумената с одговорима на бројна питања која ће нас све још задуго мучити. И док обични грађани или политичари најчешће бивају заинтригирани оним што се налази у документима тајних служби или Дипломатског архива, ваља знати да за практични живот и историјску науку у тим фондовима постоји још читав низ изузетно битних тема за истраживање, попут економских, војно-економских, финансијских, културних, социолошких, утврђивање судбина страдалих у ратовима... На пример, та ће грађа несумњиво допринети решавању недоумица око економских узрока распада бивше земље, попут такозваног девизног питања (шездесетих и седамдесетих година прошлог века део хрватске елите тврдио је да је та република, због свог развијеног туризма као и начина дељења девиза међу републикама, експлоатисана, а та широко раширена теза запаљиво је деловала на националистичка осећања).

ОРИГИНАЛ ИЛИ ОВЕРЕНА КОПИЈА

И све догде је лако, или тако бар делује. Одавде, међутим, ствари иду много теже.

Наиме, три су основна принципа на којима се цео поступак заснива: принцип провенијенције, принцип функционалне пертиненције и принцип територијалне пертиненције. Једноставније речено, да би једна држава наследница могла да затражи копију неког документа, исти би морао бити или од виталне важности за функционисање дотичне државе или створен на њеној територији или да се било по садржини или особама, догађајима, описаним у документу, односи на њу. То предвиђа Анекс, у члановима 2. и 3. То значи да ако је неки документ настао на територији одређене републике, или се тиче ње, онда он или његова копија, тамо и одлази. Чак је, у члану 4. изричито наведено да ће се уговори између ФНРЈ и Грчке, о проблемима водопривреде и границе, из 1959. године, одмах предати Македонији. Исто важи, на пример, за оригинале или оверену копију Осимског уговора и Осимског споразума из 1975. године, значајне за разграничење Словеније и Хрватске с Италијом.

Управо је у томе један од проблема који прате тај осетљив процес – како се дели огромна и важна грађа, односно дају ли се оригинали или копије, цепају ли се фондови или је осмишљено боље решење. И како ће бивше републике тре-

Миладин Милошевић, директор Архива Југославије и шеф Међуресорске радне групе за сукцесију архивске грађе

на пример, поред бројних заплених фондова окупаторских војски из Другог светског рата, јединица Народноослободилачке војске, КНОЈ, страдалих током ратова, јединица ЈНА, садржи и архиву Независне Државе Хрватске, документе Војнобезбедносне агенције, наследнице бившег КОС-а, дакле једне од најважнијих тајних служби бивше земље (ту се, међутим, не налазе лични досијеји, већ оперативни документи, аналитички и разни други извешаји).

Иако је и архива некадашњег савезног МУП-а обухваћена тим поступком, иста је изгорела током бомбардовања 1999. године. Обухватала је документе такозване јавне без-

тирати грађу која је још увек затворена према прописима архивистике, а који кажу да су већина докумената млађих од 30 или 50 година (тај други рок важи за Војни архив и Дипломатски) затворена за истраживаче.

Пуковник Милорад Секуловић, директор Војног архива наглашава: „Представници држава сукцесора који истражују на основу наведеног Споразума у Војном архиву добијају оверене копије архивске грађе, а не оригинална документа.“

Уосталом, таква пракса – дељење оверених копија, а не оригинала – подсећа Миладин Милошевић, потпуно је у складу с основним принципом архивистике – недељивошћу фондова. Историја јесте учитељица живота утолико што погледом у решавања одређених проблема из прошлости олакшава разрешење оних који муче сваку садашњост. Уз то, вредност једног архива мери се не само бројем и садржајем чуване грађе, већ и оригиналима. Истина, у данашњем свету који пружа велике техничке могућности, све се мање примењује издавање оригиналних докумената истраживачима, а више микрофилмови, дигитализовани материјали. То, међутим, нарочито у условима нерешених политичких односа, не умањује значај оригинала, напротив. Осим тога, постоје и домаћи прописи, које је наша страна такође дужна да поштује – рецимо, *Закон о културним добрима* из 1994. године. Јер, као што тврде наши саговорници, архивска грађа је истовремено и културно добро.

Најочитији пример деликатности тог посла јесте архива НДХ, која је после заплена пребачена у Београд. И поред

зантересованости Хрватске за ту грађу, ниједан од принципа потраживања дефинисаних у Анексу Д Споразума, није применљив на тај фонд. Чак ни поједностављено схваћен принцип територијалне пертиненције не ставља Хрватску у повлашћен положај, јер се НДХ простирала на више држава сукцесора. Осим тога, веома присутан историјски ревизионизам према тој фашистичкој творевини намеће опрез при решавању тог питања.

На срећу па одредбе Споразума јасно кажу да је оверена копија подједнако валидна као и оригинал, па се све своди на договор. Шта, међутим, ако наследнице инсистирају на оригиналима? Миладин Милошевић каже да је у таквим случајевима архивистика јасна: „Принцип недељивости фондова јесте темељни принцип струке, који важи и код нас и у свету. То значи, да се оригинали не деле, већ се заинтересованим странама дају одговарајуће копије. Такав став у спорним архивским потраживањима има и Међународни архивски савет, светска асоцијација архива. У досадашњој примени Анекса Д, наша страна је тако и поступала.“

Колико је подела неког архивског фонда сложен проблем, с озбиљним последицама, можда најбоље сведоче примери који се не тичу директно самих архива али јесу представљали, на изванредан начин, цепање фондова. Наиме, многе бивше дипломате или припадници тајних служби, имали су обичај да приликом одласка у пензију или на други посао, са собом понесу и одређене, њима важне документе, или као трагове онога што су радили, или као одраз неког њиховог будућег интереса. Тако се у годинама после распада СФРЈ могло видети на све стране мноштво поверљивих докумената, истргнутих из ширег контекста неких дешавања, које су разни аутори потом објављивали. По правилу, такви папири су управо због недостатка читавог низа

осталих докумената, често пружали или делимичну слику о збивањима или, још горе, нетачну.

Намеће се још једно питање – шта ако наследнице не могу постићи договор око поделе. Не постоји међународна судска арбитража у том случају, подсећа Милошевић. Једино што се може учинити јесте да се позове неки међународни стручњак како

би дао своје мишљење.

Много је још проблема у том послу, много „пилавих тачака“, а једна од њих јесу посебно осетљиви материјали попут оних у Дипломатском архиву, збирци докумената војне службе безбедности, отворени и затворени документи.

ОТВОРЕНО И ЗАТВОРЕНО

У појединим књигама издатим последњих година на простору бивше земље, које се баве или то покушавају, пре свега тајнама и тајним службама, могле су се запазити фусноте с пописаним документима републичких служби Државне безбедности, „млађих“ него што је то пракса за архивистику. Такав случај је и с књигом „Удба“, словеначког аутора Романа Лељка. На страну цео њен дискутабилан контекст, у њеним фуснотама има веома „младих“ докумената. Ништа чудно –

Да би једна држава наследница могла да затражи копију неког документа, исти би морао бити или од виталне важности за функционисање дотичне државе или створен на њеној територији или да се, било по садржини или особама, догађајима, описаним у документу, односи на њу

једно од правила архивистике каже да се неке могу дати на увид и коришћење и документа „млађа“ од прописаног рока отварања, уколико се с тим слажу њихови творци. Не знамо да ли је тако било и у случају поменутих књига. Стога се намеће и питање шта учинити с оним посебно осетљивим документима какви су, рецимо, у фонду ВБА, Дипломатском архиву или Архиву Југославије, или с оном грађом која по прописима подлеже временским ограничењима?

Миладин Милошевић подсећа да су у Архиву Југославије за истраживаче, на основу законских и подзаконских прописа, доступна сва документа старија од тридесет година од њиховог настанка. Међутим, дешава се да поједини истраживачи дођу, мимо архива, рецимо помоћу учесника догађаја, до одређених докумената који по прописима о роковима нису доступни јавности, те их објаве.

Поштовање рокова је важно нарочито за ону осетљиву грађу попут докумената тајних служби или шифрованих дипломатских депеша.

У Војном архиву такав проблем суштински не постоји. „Приступ архивској грађи коју потражују државе сукцесори суштински је слободан и неометан, али је неопходно испоштовати постојећу правну регулативу“, каже пуковник Секуловић. То значи да се поштује прописани рок од 50 година за издавање докумената. Дакле, „најмлађе“ што словеначка делегација, која тренутно истражује архиве

Пуковник Милораг Секуловић, директор Војног архива

чија се грађа наслеђује, прегледа у Војном архиву јесу документи настали 1964. године, јер је архивистичка пракса да се целокупна календарска година грађе отвара за истраживање по истеку граничне године. Тачније, документа из 1965. биће доступна за гледање од почетка 2016. године.

Такво правило важи и за документе војне службе безбедности, у свим њеним фазама развоја, од ОЗНА-е и КОС-а, до момента када је добила назив Војна служба безбедности. „Представници наследница који су почели да гледају нашу грађу, јесу, по нашим сазнањима, до сада стигли до Информбироа“, кажу у ВБА. Да подсетимо, ту грађу гледају управо – Словенци. Када је реч о осталим фондовима Војног архива, далеко су више одмакли у послу, јер су с гледањем почели још 2010. године. Словенци су и код осталих архива узнапредовали далеко више од представника осталих држава.

Представници држава сукцесора који истражују на основу наведеног Споразума о сукцесији у Војном архиву добијају оверене копије архивске грађе, а не оригинална документа. Таква пракса потпуно је у складу с основним принципом архивистике – недељивошћу фондова.

Војни архив

Миладин Милошевић каже да је у Архиву Југославије, на основу Анеска Д, доступна сва грађа која чини такозвану Државну архиву СФРЈ, насталу до 30. јуна 1991. године. Договор са сукцесорима јесте да се рокови доступности тих докумената од поменутих 30 година старости, за истраживаче, поштују и код њих.

Додуше, има историчара који сматрају да управо Србији одговара брже отварање, јер ће тако доказати да терет одговорности за распад и рат треба другачије расподелити.

Постоји још један детаљ на који ваља обратити пажњу – како поступити с појединим документима који се само делимично односе на неке републике и њихово становништво, а делом и на друге наследнице. Архивисти истичу да се у таквим случајевима поштују прописи о заштити података о личностима. Тачније, уколико се у документу који потражује одређена наследница, помињу не само личности из те земље већ и из других, онда ће имена грађана других наследница бити затамњена.

Слично решење примењено је и на грађу насталу радом војних „безбедњака“. „Представници републике на коју се део свеске односи могу да имају увид у читаву свеску, али само део који се тиче њих могу копирати“, наводе у ВБА. Разуме се, води се рачуна о заштити података о личностима. Да би поменути представници задужени за пописивање и поделу грађе били сигурни да су видели и добили

све што се њих тиче, одлучило се да им се да увид у читаве свеске, а могу добити само копиране оне стране које се односе на њихову територију или становништво. Такво решење би могло бити важно и ако једног дана на ред за деобу ипак дођу остаци архиве Савезне државне безбедности, лични досијеи и слично. Наиме, БИА, као правна наследница Савезне државне безбедности али и Државне безбедности Србије, и њен архив, сада нису предвиђени за деобу или макар за увид у документе (између осталог и зато што је добар део те грађе страдао, како нам је речено, приликом бомбардовања зграде Савезног МУП-а 1999. године). Покушаји политичких игара неких бивших република и страних држава, у којима су чак и прашњави папири сред-

ство притиска, кажу да је све могуће. Ипак, постоји једно решење које ће, кад се до њега дође, задовољити све, и неће више правити проблеме у односу „оригинал или оверена копија“ – дигитализација грађе.

И поред заинтересованости Хрватске за архиву НДХ, ниједан од принципа потраживања дефинисаних у Анексу Д Споразума, није применљив на тај фонд. Чак ни поједностављено схваћен принцип територијалне пертиненције не ставља Хрватску у повлашћен положај, јер се НДХ простирала на више држава sukcesора.

Министарство спољних послова Србије

Без обзира на то што ће дигитализација архивске грађе много коштати, нико не би смео да сумња у вредност и важност тог посла. Ако ништа друго, због чувања вредних докумената, због оних који су с бившом земљом много изгубили, као и због генерација које тек долазе, а заслужују да живе чистих рачуна, са свима.

ног изучавања оригиналног материјала на коме је неки документ сачињен, писма и слично. Појефтиниће рад истраживача јер више неће бити сталне потребе да се путује и дуго остаје у страним државама. Изнад свега и најважније, сачуваће дуже оригинална доку-

мента, јер се ни у резиденцијалним државама истраживача неће издавати више оригинали, да се не би хабили.

Разуме се, и у тој ситуацији постоји „мали“ проблем – то много кошта. Међутим, на недавно одржаном састанку кључних представника наследница у Скопљу, расправљало се баш о томе, каже Миладин Милошевић. „Договорили смо се око даљих корака у изради тог пројекта“, наводи он. А то, заправо, значи сачинити буџет, конкурисати код ЕУ за средства (требало би да Унија финансира тај пројекат) и наставити даље процес.

Јасно је да ће и тај посао дуго трајати. Подједнако као и процес примене одредби Анекса Д Споразума о сукцесији. Сем осталих разлога и зато што је тај поступак реципрочан – још није познато када ће архивари Србије кренути у остале републике да потражују нама потребну грађу. Ипак, без обзира на то што ће дигитализација коштати, нико не би смео да сумња у вредност и важност тог посла. Ако ништа друго, због чувања вредних докумената, због оних који су с бившом земљом ужасно много изгубили, као и због генерација које тек долазе, а заслужују да живе чистих рачуна, са свима. ■

ПРЕДНОСТ ДИГИТАЛНЕ ЕРЕ

Дигитализација наслеђене грађе је предвиђена и Споразумом и потоњим договорима међу наследницама. Дигитализација, иако дуготрајан и скуп поступак, уклониће спорове око давања оригинала, јер ће свако онда имати лако доступне дигитализоване оригинале, на које ће моћи применити и помоћне историјске дисциплине попут макар основ-